

תכנית הכנס השנתי של פורום חוקרי הקיבוץ ותנועת העבודה לשנת 2019

19-20.9.19, יט' – כ' באלול תשע"ט - גבעת חביבה

חוברת תקצירי הכנס

יום חמישי, יט' אלול, 19.9.19:

09:00	התכנסות
09:15	ברכות: יונה פריטל בשם ראשי מכוני המחקר
11:15 – 09:30	מושב ראשון: שינויים ארגוניים ודמוגרפיים והשפעתם על תפיסת קיימות, הדמוקרטיה והאזרחות בקיבוץ הפריפריה יו"ר: מיכל פלגי <ul style="list-style-type: none"> אופיר רובין: צמיחה דמוגרפית, שינוי ארגוני, והשפעתם על תפיסת קיימות הקיבוץ במרחב הכפרי איילת רייטן: השינויים בקיבוצים והשפעתם על תפיסת הקיימות בקבוצות גיל שונות אביעד רובין: דמוקרטיה ואזרחות: המקרה של הפרטת הקיבוצים
	הפסקה
13:15 – 11:30	מושב שני: יומנים, מכתבים וספרי קבוצה ככלים להבנת התרבות החלוצית יו"ר: סלביה פוגל-ביזאוי <ul style="list-style-type: none"> תמי קמינסקי: לכתוב ביוגרפיה קולקטיבית-כתיבת הספר בדרכן: מתודולוגיה וקשיים צפריה שחם: "חסד נעורים" - על יומניהן האינטימיים של הנשים החלוצות בקיבוץ נטע שפירא: האמנם "מרד הבן"? האמנם תנועה חילונית? עיון במסמכי מקור שכתבו חניכי השומר הצעיר במזרח פולין בשנות ה-20 וה-30
13:15	ארוחת צהריים
16:15 – 14:15	מושב שלישי: תהליכי השינוי בקיבוץ יו"ר: שלמה גץ <ul style="list-style-type: none"> יעל שדה ואייל לוי: תקנונים בקיבוץ המתחדש: מפתח להבנת המשכיות במהותו של הקיבוץ דני זמיר: הנשאים מאחור בקיבוץ מירב ניב: (תושבים או שווים: סטטוסים ומעמדות בקיבוץ
	הפסקה
18:15 – 16:30	מושב רביעי: הקיבוץ כתבנית נוף תרבותו יו"ר: פז אל-ניר <ul style="list-style-type: none"> נחום ברוכי: חידוש החגים החקלאיים בקיבוץ הדתי טלי תמיר: קבוצת "המשותף קיבוץ": בין ביקורת למחאה, בין נבואה לאכזבה אביגיל פז ישעיהו: תרבות בקיבוץ – בין קהילת תרבות לתרבות בקהילה
19:15 – 18:15	ארוחת ערב והתארגנות בחדרים
19:30	"העבר מאחוריה, היא צופה אל הבאות" - 70 שנה לגבעת חביבה <ul style="list-style-type: none"> ברכות: חיים אורון (גיומס), ניר מאיר, רינה ברקת יובל דניאלי - "גבעת חביבה -70 שנה ועוד" מצגת תולדות הגבעה גבעת חביבה והמאמץ לעיצוב הזהות הקיבוצית אז והיום: פאנל בהנחיית יניב שגיא, בהשתתפות: אבישי גרוסמן, בתיה דנציגר, אברמלה פרנק, אורי וובר, ענת לידרור קטעי שירה: שלישית שריד.

יום שישי, כ' אלול, 20.9.19:

08:30	ארוחת בוקר
10:30 – 09:00	מושב חמישי: גבעת חביבה, יד טבנקין, בית ברל – הסמינרים הקיבוציים כמחוללי שינוי בקיבוץ יו"ר: יעקב עובד <ul style="list-style-type: none"> דורון טימור: השכלה גבוהה אידיאולוגית או ניסיון לספק שאיפות אינטלקטואליות – הקורסים בסמינר הרעיוני אפעל, 1950-1995 יובל דרור: בית ברל - "קריית חינוך" בשיתוף "השדה" - לפעילי מפלגה, מדריכים, מורים ותלמידי תיכון אלון גן: גבעת חביבה והניסיון לכוון חינוך רעיוני ערכי בעידן של "לוחות שבורים"
	הפסקה
12:15 – 10:45	מושב שישי: תנועת העבודה - עבר מפואר, הווה עגום ועתיד לוט בערפל מחשבות (שלושה ימים לאחר בחירות 2019) על עברה ובעיקר על עתידה של תנועה העבודה ככוח רעיוני-פוליטי המשפיע על עיצוב סדר היום הציבורי יו"ר: איציק גרינברג <ul style="list-style-type: none"> סיגל עוזרי-רויטברג – מפלגת העבודה בעשורים האחרונים: משבר מתמשך ושינויים דוריים ח"כ שלי יחימוביץ - "לקראת הימים הבאים"
12:30 – 12:15	דברי סיום - אלון גן יו"ר הפורום

דברי פתיחה:

פורום חוקרי הקיבוץ ותנועת העבודה פועל כבר תשע שנים. פורום זה פועל לאור המטרות הבאות:

1. ליצור במת מחקר קבועה בתדירות של חמישה מפגשים בשנה וכנס שנתי בן יומיים, שבה יציגו חוקרים את מחקריהם החדשים, תוך דיון ומתן משוב מחוקרים ותיקים ועמיתים.
2. לטפח עתודה של חוקרים צעירים בתחומי המחקר של תנועת העבודה והקיבוץ.
3. ליצור מערך תקשורת "חי ופעיל" המהווה מקור מידע, קשר, התייעצות, בין החוקרים לבין עצמם ובין מוסדות המחקר.
4. ליצור זיקה וקשר בין החוקרים ובין מוסדות המחקר.
5. ליצור ולפתח מיזמים מחקריים משותפים בין המוסדות והחוקרים.

במהלך תשע השנים האחרונות קיימנו 44 מפגשי חוקרים ביום שישי ושישה כנסים שנתיים בגבעת חביבה (2011, 2013, 2014, 2016, 2017, 2018). בשנים 2012 ו-2015, לא התקיימו כנסים, מכיוון שבשנים אלה התקיים כנס חקר הקיבוץ והקומונות (2012 ביד טבנקין, 2015 בגבעת חביבה) וחברי הפורום השתתפו והרצו בכנסים אלה.

במהלך השנה האחרונה קיימנו חמישה מפגשים:

תשע"ט 2018-2019					
מס	תאריך	שם ההרצאה	מרצה	מגיב	יו"ר
1	16.11.18	כאן על פני אדמה חלק ב'	מוקי צור	פרופ' איציק גרינברג, ד"ר אביגיל פז ישעיהו	פרופ' אביבה חלמיש
2	4.1.19	הקיבוץ והזירה הפוליטית בשוך "משבר הקיבוצים": מגזר מחפש משמעות.	ד"ר סיגל בן רפאל ד"ר אלון פאוקר	פרופ' מיכל פלגי	פרופ' אלי צור
3	22.2.19	"שביל באמצע, שביל בצד: תהליכי שינוי במרחב הקיבוצי בשנות השבעים"	עידית רן שכנאי	ד"ר שלמה גץ	ד"ר אביגיל פז ישעיהו
4	3.5.19	'מעברם של בני קיבוץ ובני/ת זוגם ממרכז הארץ לפריפריה'	תמיר איילי	ד"ר זאב גרינברג	פרופ' אביבה חלמיש
5	7.6.19	הסובייקטיביות של הקהילתיות – חווית הפרט במעבר הקיבוץ ממשבר להתאוששות	חבצלת אריאלי	ד"ר רינת גלילי	פרופ' מיכל פלגי

כמו בכל שנה, נסיים שנה זו בכנס השנתי שלנו בגבעת חביבה בתאריכים 19-20.9.2019

בנוסף למפגשים אלה, יזמנו מושבים בכנסים אחרים מטעם הפורום וחברי הפורום השתתפו בכנסים כגון: כנס מחקר הגליל, כנס האגודה הישראלית לחקר החינוך, כנס AIS, ועוד.

כעת אנו עומדים בפתחו של הכנס השביעי, **ומזמינים את כולכם לשלוח אלינו הצעות להצגת מחקר בהתהוות לשנת תש"ף.**

להלן תאריכי המפגשים לשנת תשע"ט: (1) – 15.11.19, (2) – 3.1.20, (3) – 6.3.20, (4) – 1.5.20, (5) – 5.6.20

הכנס השנתי לשנת תש"ף - 2020, יתקיים בתאריכים 10-11.9.20

אנו שמחים להגיש לכם את תכנית ותקצירי הכנס ומאחלים לכולנו כנס מוצלח.

בברכה

חברי הועדה האקדמית: ד"ר אלון גן (יו"ר), ד"ר טל אלמליח, פרופ' אבי בראלי, פרופ' דני גוטווין, ד"ר שלמה גץ, פרופ' יצחק גרינברג, פרופ' אביבה חלמיש, ד"ר מנחם טופל, ד"ר אביגיל פז-ישעיהו, פרופ' מיכל פלגי, פרופ' אלי צור.

מנהלי מכוני המחקר: דודו אמיתי (יד יערל) יונה פריטל (יד טבנקין) ד"ר שלמה גץ (המכון לחקר הקיבוץ)

תוכן עניינים :

- מושב ראשון: שינויים ארגוניים ודמוגרפיים והשפעתם על תפיסת קיימות, הדמוקרטיה והאזרחות בקיבוצי
הפריפריה 4
- יו"ר מיכל פלגי
- אופיר רובין: צמיחה דמוגרפית, שינוי ארגוני, והשפעתם על תפיסת קיימות הקיבוץ במרחב הכפרי 4
  - איילת רייטן: השינויים בקיבוצים והשפעתם על תפיסת הקיימות בקבוצות גיל שונות 4
  - אביעד רובין: דמוקרטיה ואזרחות: המקרה של הפרטת הקיבוצים 5
- מושב שני: יומנים, מכתבים וספרי קבוצה ככלים להבנת התרבות החלוצית 5
- יו"ר סלביה פוגל-ביזאוי
- תמי קמינסקי: לכתוב ביוגרפיה קולקטיבית-כתיבת הספר בדרכן: מתודולוגיה וקשיים 5
  - צפריה שחם: "חסד נעורים" - על יומניהן האינטימיים של הנשים החלוצות בקיבוץ 6
  - נטע שפירא: האמנם "מרד הבן"? האמנם תנועה חילונית? עיון במסמכי מקור שכתבו חניכי השומר הצעיר
במזרח פולין בשנות ה-20 וה-30 6
- מושב שלישי: תהליכי השינוי בקיבוץ 6
- יו"ר: שלמה גץ
- יעל שדה ואייל לוי: תקנונים בקיבוץ המתחדש: מפתח להבנת המשכיות במהותו של הקיבוץ 6
  - דני זמיר: הנשאים מאחור בקיבוץ 7
  - מירב ניב (תושבים או שוים): סטטוסים ומעמדות בקיבוץ 8
- מושב רביעי: הקיבוץ כתבנית נוף תרבותו 9
- יו"ר פז אל ניר
- נחום ברוכי: חידוש החגים החקלאיים בקיבוץ הדתי 9
  - טלי תמיר: קבוצת "המשותף קיבוץ": בין ביקורת למחאה, בין נבואה לאכזבה 9
  - אביגיל פז ישעיהו: תרבות בקיבוץ: בין קהילת תרבות לתרבות בקהילה 9
- ערב חגיגי: "העבר מאחוריה, היא צופה אל הבאות" - 70 שנה לגבעת חביבה 10
- יובל דניאלי - גבעת חביבה - שבעים שנה ועוד 10
- מושב חמישי: גבעת חביבה, אפעל, בית ברל - הסמינרים הרעיוניים כסדרן לעיצוב זהות ערכית 11
- יו"ר: יעקב עובד
- דורון טימור: השכלה גבוהה אידיאולוגית או ניסיון לספק שאיפות אינטלקטואליות - הקורסים בסמינר
הרעיוני אפעל, 1950-1995 11
  - יובל דרור: בית ברל - "קריית חינוך" בשיתוף "השדה" - לפעילי מפלגה, מדריכים, מורים ותלמידים 11
  - אלון גן: גבעת חביבה והניסיון לכונן חינוך רעיוני ערכי בעידן של "לוחות שבורים" 12
- מושב שישי: תנועת העבודה - עבר מפואר, הווה עגום ועתיד לוט בערפל 13
- יו"ר: איציק גרינברג
- סיגל עוזרי: מפלגת העבודה בעשורים האחרונים: משבר מתמשך ושינויים דוריים 13
  - שלי יחימוביץ: "לקראת הימים הבאים" 14

מושב ראשון: שינויים ארגוניים ודמוגרפיים והשפעתם על תפיסת קיימות, הדמוקרטיה והאזרחות בקיבוצי הפריפריה

יו"ר: מיכל פלגי

אופיר רובין: צמיחה דמוגרפית, שינוי ארגוני, והשפעתם על תפיסת קיימות הקיבוץ במרחב הכפרי

תהליכי השינוי בקיבוצים שנבעו ממשברים קשים (והובילו במקרים רבים למשברים נוספים) הביאו למודלים שונים של צמיחה דמוגרפית ורמת שיתופיות, המבטאים עומקי הפרטה שונים. בהרצאה תוצג בחינת הקשר בין עומק ההפרטה וצורות שונות של צמיחה דמוגרפית לבין תפיסת הקיימות של הקיבוץ בקרב חברי הקהילה השיתופית. המחקר חדשני בכך שהוא משווה בין משתני הקיימות בתקופה שלפני השינויים הדמוגרפיים והארגוניים ולאחריהם באותם קיבוצים ממש. איסוף הנתונים ברמת הקיבוץ התבצע על ידי ראיונות עם מנהלי הקהילה ואיסוף הנתונים ברמת הפרט התבצע על ידי חלוקת שאלונים בקרב חברי הקיבוצים. שיטת המחקר בה נעשה שימוש הינה Case-Control Matching, אשר בבסיסה יצירת צמדים בין זוגות משיבים לפי ואחרי השינוי שיש ביניהם דמיון רב הנגזר מתוך מאפייניהם הדמוגרפיים. ההשוואה היא בין נתונים שאסף לויתן (2001) לפני ההגדרה הפורמלית של הקיבוץ המתחדש ונתונים שאנו אספנו כ-25 שנה לאחר מכן. התוצאות שלנו מצביעות על עלייה במדדי הקיימות הנתפסת בין התקופות בכל הקיבוצים. עלייה זו אינה מפתיעה ומדווחת בסקרי האורך של המכון לחקר הקיבוץ. אולם, בשונה מההשערה כי שינויים ארגוניים בכיוון של העברת האחריות מהקיבוץ לידי חבריו יחזקו את הקיימות, אנו מוצאים קשר הפוך בין עומק ההפרטה ובין העלייה ברמת הקיימות הנתפסת. בנוסף, מצאנו כי ריבוי סטטוסים ובמיוחד הרחבה קהילתית מפחיתים את הקיימות הנתפסת בקרב חברי הקיבוץ. תוצאה זו תואמת להמלצות בשנים האחרונות להימנע מקליטה בסטטוסים שונים ליישוב, בדגש על הרחבה. לממצאים שלנו עשויות להיות השלכות סוציולוגיות רחבות יותר הנוגעות לתהליכי הפרטה וריבוד.

איילת רייטן: השינויים בקיבוצים והשפעתם על תפיסת קיימות בקבוצות גיל שונות

ההרצאה תבחן את השפעת השינוי הארגוני בקיבוץ על הרווחה הכלכלית הנתפסת, בקרב גילאים שונים על פני זמן, בין שתי תקופות (לפני ואחרי השינוי). הספרות מצביעה על כך שלשינויים הארגוניים בכלל ובקיבוצים המתחדשים בפרט השלכות ייחודיות על קבוצות בשלבים שונים במהלך החיים. כך, וותיקי הקיבוץ, שחיו את מרבית חייהם במציאות של "לכל אחד לפי צרכיו, מכל אחד לפי יכולתו", המבטיחה רווחה כלכלית בגיל מבוגר, נותרו בקהילה שמפנה משאבים מוגבלים לתחום הסוציאלי, כאשר הם אינם עוד חלק משוק העבודה, ללא עורך כלכלי ולמעשה נתונים לחסדי הקיבוץ שהיה שרוי בחובות כבדים (Leviatan, Oliver and Quarter, 1998). גילאי הביניים, מצד אחד חששו מהמצב המשתנה בקיבוץ ומצד שני צפו גם את קשיי הקליטה מחוץ לקיבוץ בגלל גילם (רוזנר, פלג, גולדמברג, גליק, 1999). ולבסוף, חברים בגיל הבגרות הצעירה, שניצבו מול שוקת שבורה, אידיאולוגית וכלכלית, ונאלצו לקבל החלטה לגבי הישארותם בקהילה שתשנה את אופיה (פויון ופלגי, 2011). כל שכבת גיל שכזו חיונית להמשך קיימותה של הקהילה השיתופית, ולכן יש חשיבות רבה להימצאותם של כלל הגילאים בקהילה השיתופית. הוותיקים מייצגים (בין השאר) את המחויבות לחיי הקיבוץ ואת הערכים המייחדים את הקיבוץ (לויתן, 1997), גילאי הביניים מהווים את השדרה הניהולית (אדר, 2009) והצעירים בקיבוץ הינם קבוצה משמעותית המהווה את ה"דור הבא" (לניר, 1993). על רקע שונות זו ביצענו השוואה בין עמדות חברי הקהילה השיתופית לרווחתם הכלכלית הנתפסת, בהתייחס לכל קבוצת גיל, לפני ואחרי השינוי על מנת להעריך כיצד השפיעו השינויים הארגוניים על כל קבוצת גיל. מתודולוגיית חלק זה הינה רגרסיה רבת משתנים מסוג (DID) Difference in difference, אשר בעזרתה אמדנו את השפעות השינויים על כל קבוצת גיל בנפרד. התוצאות מצביעות על השפעה דומה של השינוי הארגוני בכל שכבות הגיל. אולם, מבחינת הפער בין שתי התקופות, לפני ואחרי השינוי, בעוד התוצאות מצביעות על כך שבקרב המבוגרים מסתמנת עלייה ברורה ברווחה הכלכלית הנתפסת בכל עומקי ההפרטה. נראה שבקרב גילאי הביניים והבגרות הצעירה התמונה יותר מורכבת. בפרט, התוצאות מראות על מגמה שונה בתוך כל קבוצת גיל. ממצאים אלו מספקים מידע חשוב עבור כל קבוצת גיל בנפרד ומאפשרים הבנה מעמיקה ביצירת שינוי דמוגרפי ובקבלת שינויים ארגוניים תוך מניעת הגירה שלילית ועידוד הגירה חיובית, בקרב כל הגילאים.

אביעד רובין: דמוקרטיה ואזרחות: המקרה של הפרטת הקיבוצים

הדמוקרטיה הקיבוצית הושתתה עשורים רבים על ערכים של השתתפות ישירה ושוויון לכל. אזרחות החברים הייתה חזקה וגבוהה ונגזרה מערכים אלו. מחקר זה בוחן את הקשר והזיקה בין תופעות הדמוקרטיה והאזרחות במגזר הקיבוצי שאינו בנמצא, המחקר הנוכחי מהווה צעד לעבר השלמת מרחב חסר זה. לקראת סוף המאה ה-20, הקיבוצים בישראל עברו תהפוכות רבות גם בתחומים הנושקים למרחב הפוליטי בקיבוץ. מחקר זה בוחן את אשר קרה לאזרחות הקיבוצית עקב שינויים מדמוקרטיה ישירה והשתתפותית לדמוקרטיה ייצוגית בקיבוץ של היום. בבסיס המחקר ההשערה כי יימצא קשר בין אופי הדמוקרטיה בקיבוץ לחוזק או גובה האזרחות בקרב חבריו. המחקר כלל 1026 נבדקים (חברי קיבוץ) מ-19 קיבוצים ברחבי הארץ שענו על שאלון תושבים לבחינת האזרחות ברמת הפרט. המחקר אף אסף נתונים מ-19 ממלאי תפקידים מקיבוצים אלו, תוך שילוב של ריאיון ושאלון שבדקו מאפיינים דמוקרטיים ברמת הקיבוץ. מהממצאים עולה כי בקיבוצים בעלי מאפיינים דמוקרטיים ייצוגיים, התנהגות ותפיסות החברים את אזרחותם נוטה להיות חלשה/נמוכה, לעומת קיבוצים בעלי מאפיינים דמוקרטיים ישירים והשתתפותיים אשר באלו חברים מתנהגים ותופסים את אזרחותם כחזקה/גבוהה יותר. בהמשך לממצאים אלו, נמצאה התאמה בין קיבוצים מתחדשים לבין מאפייניהם הדמוקרטיים כייצוגיים ומכאן מידת אזרחותם של חבריהם. בנוסף נמצאה התאמה בין קיבוצים שנשארו שיתופיים שבאלו מאפיינים של דמוקרטיה ישירה והשתתפותית. אזרחותם של חברי קיבוצים אלו נמצאה גבוהה וחזקה, בכך אוששה השערת המחקר בזיהוי הקשר הישיר בין תופעות אלו. מחקר זה עשוי לסייע לחקר הקיבוץ ולתנועה הקיבוצית ביישום הממצאים ובזיהוי היבטים המחלישים את אזרחותם של חברי קיבוצים תוך המעבר המתמשך לדמוקרטיה בעלת מאפיינים ייצוגיים ובכך לעמוד על נקודות אלו ולשפרן. יתרה מכך, בהיותו של הקיבוץ מיקרו-קוסמוס של העולם הגדול, קשרים אלו עשויים להוות תרומה תאורטית לתופעות פוליטיות וחברתיות הנדונות בקנה מידה רחב ביותר.

מושב שני: יומנים, מכתבים וספרי קבוצה ככלים להבנת התרבות החלוצית

יו"ר סלביה פוגל-ביזאוי

תמי קמינסקי: לכתוב ביוגרפיה קולקטיבית-כתיבת הספר בדרכן: מתודולוגיה וקשיים

למן שנות השבעים של המאה הקודמת החלו להתפתח גישות חדשות בהיסטוריוגרפיה, שהתמקדו בחקר תחומים שנחשבו עד אז שוליים, ביניהם ניתן למנות את התפתחות חקר נשים ומגדר ואת כתיבת הביוגרפיה כסוגה מחקרית. בעשורים האחרונים זוכים שני תחומי מחקר אלה לעדנה ולהבנה כי מתוך סיפורן של דמויות ותולדותיהן הכרונולוגיים ניתן להאיר את האירועים ואת התהליכים הציבוריים והקולקטיביים של התקופה והמרחב, שבהם צמחו ופעלו. הספר **בדרכן** מספר את סיפורן של חברות עין חרוד שהובילו מהפכה מגדרית בקיבוץ והשפיעו על החברה היישובית במחצית הראשונה של המאה העשרים. בהרצאתי ארצה להציג מענה לשאלות הבאות ועוד: מי הן היו? אילו שינויים הן חוללו? ומה הייתה תרומתן לעיצוב החברה הקיבוצית והיישובית? ההתמקדות בקבוצת נשים, כולן חברות עין חרוד בשנים מעצבות, מביא ומכליל בתוכו מרכיבים רבים שיעידו שסיפורן של נשות עין חרוד הוא גם סיפורו של קיבוץ עין חרוד, של תנועת הקיבוץ המאוחד, של התנועה הקיבוצית, של ההתיישבות העובדת, של היישוב בארץ ושל הנשים. סיפורם של אלה לא שלם בלי סיפורן של נשות עין חרוד. אבקש גם לפרוש את הקשיים המתודולוגיים השונים, ביניהם: שתיקת החברות; מיעוט הכותבות בכלל ומיעוט החותמות בזהותן המלאה בפרט; חומרים שהוסתרו או הוגדרו כחסויים; השמטת חומרים וטשטוש זהויות בכדי לא לפגוע ברגשות בני משפחה אך ייתכן שחסרונם פוגם בתמונה הכוללת וההיסטורית המהימנה; הקושי לכמת ולתת תמונה כוללת ואחידה של מקומן של המייסדות בתור פורצות דרך ועוד.

צפירה שחם: "חסד נעורים" - על יומניהן האינטימיים של הנשים החלוצות בקיבוץ

מחקר זה מביא את הקולות האינטימיים והחבויים של קבוצת נשים חלוצות בקיבוץ עין-חרוד, כפי שבאו לידי ביטוי במכתבים ויומנים אישיים. בניגוד לכתיבה הפומבית, בה ניתן מקום נרחב לתיאור המעשים הגדולים של הפרחת השממה ובניית המולדת, ההתרחשויות המובאות כאן אינן נכתבות כתיעוד היסטורי, אלא דרך מבט פרטי ואותנטי של כל אישה ובשפתה המיוחדת. במכתבים ויומנים לא נשפטה האישה על דעותיה ולא עמדה לביקורת החברה, כאן יכולה היתה לשפוך את ליבה, לספר על חלומותיה, על בדידותה ועל מאבקה לשרוד את קשיי היום-יום. לעתים הכתיבה עטופה באידאולוגיה, אך לרוב היא נוגעת בכאב ובעצב החשוף, בסבל ובתחושת ההקרבה האישית. המחקר חושף מגוון של דמויות נשיות – מנהיגות ונשות שוליים, בעלות משפחה ועריריות, כאלו שנאחזו במקום ואחרות שנטשו או קרסו בדרך. סיפוריהן נארגים לריקמה משותפת ויוצרים סיפור קולקטיבי המציף עצב וכאב. המבט האינטימי של הנשים החלוצות בקיבוץ, המובא במחקר זה, מהווה חלק אורגני של הסיפור הציוני כולו, הנותן חסר בלעדיו.

נטע שפירא: האמנם "מרד הבן"? האמנם תנועה חילונית? עיון במסמכי מקור שכתבו חניכי השומר הצעיר במזרח פולין בשנות ה-20 וה-30

השומר הצעיר היא אולי אחת מתנועות הנוער הנחקרות ביותר בעולם. היא זכתה עד כה לסדרת מחקרים מעמיקים. אולם רובם המכריע של המחקרים עסק בשאלות פוליטיות, אידיאולוגיות, ארגוניות ובביוגרפיות של מנהיגי התנועה. הפרספקטיבה המקובלת עד כה הייתה לכן "מלמעלה למטה". בדור האחרון התגבר בעולם המחקר העיסוק במסמכים אישיים (ego-documents), בשאלות הקשורות ב"אנשי היום-יום", ובפרספקטיבה של "מלמעלה למטה".

אני נמצא כיום בשלביו הראשונים של מחקר העוסק באנשי היום-יום של השומר הצעיר בגליציה ובפולין בין השנים 1911-1939. מחקר זה נסמך על מסמכים אישיים – יומנים, מכתבים, ספרי קבוצה ועוד, אשר חיברו חניכים ומדריכים בתנועה.

בהרצאתי ארצה לבחון בשיטה זאת תחום אחד: היחס של חניכי התנועה במזרח פולין לדת ולמסורת היהודית. המסמכים שאציג עוסקים באמונה באלוהים, בהתנהלות פרטית וקבוצתית במרחב הציבורי, ובאורחות חיים שהיו מקובלות במרחב הביתי.

הנחה מקובלת בשיח ההיסטוריוגרפי וגם בשיח הפופולארי של השומר הצעיר עד כה היא שחניכי התנועה מרדו במורשת אבותיהם וזנחו את הדת והמסורת היהודית, אולם עיון במסמכים האישיים של חניכיה מעלה ספקות לגבי קביעות אלו.

מושב שלישי: תהליכי השינוי בקיבוץ

יו"ר: שלמה גץ

יעל שדה ואייל לוי: תקנונים בקיבוץ המתחדש: מפתח להבנת המשכיות במהותו של הקיבוץ

שינויים רבים ומשמעותיים חלו בעולם בכלל ובישראל בפרט מאז עלו הקיבוצים הראשונים לקרקע עוד לפני קום המדינה ועד היום. על אף שינויים אלו, הקיבוץ חי וקיים, וגם אם חלות בו תמורות – מהות הקיבוץ נשארת כעמוד תווך איתן המעידה על שמירת המסגרת ועל המשכיותה.

מהות הקיבוץ מורכבת משלושה צרכים בסיסיים ואוניברסליים אשר הבוחרים בחיי הקיבוץ מוצאים להם מענה. צרכים אלו מפורטים במחקרנו, והם כוללים: (1) השאיפה לאוטונומיה, דהיינו – שליטה בחיים, קבלת החלטות וגיבוש זהות; (2) היכולת להסתגל, דהיינו – שמרנות במקביל להשתנות; (3) הקהילתיות, כלומר – חיים במסגרת חברתית המאפשרת מימוש עצמי, הרגשת שייכות ומשמעות.

מתבקשת, אם כן, השאלה, כיצד שמרו הקיבוצים לאורך עשורים כה רבים על זהותם? כיצד השתמרה לה מסגרת זו ושרדה את צוק העתים? מה סוד קסמה, ובאופן מדויק יותר – מה הם המנגנונים שאפשרו זאת? שיערנו, במחקרנו, כי התקנון הקיבוצי הוא מנגנון ראשון במעלה לשימור מהות הקיבוץ, שכן התקנונים מבטאים את התשתית הרעיונית, הארגונית והתרבותית וכן את הנורמות המקומיות. הם מהווים הסכם בין הפרט לבין הכלל בכל אחת מן הקהילות הקיבוציות. התקנון מכיל רבדים גלויים וסמויים ומשמש עוגן לשימור הקהילה ולפיתוחה. זהו המרחב בו יוצר הקיבוץ את הערבות ההדדית המתחייבת בהתאם לחוק והאפשרות לו בהתאם לאופיו, למסורותיו ולמשאביו.

בהינתן שחקר תקנונים הוא שיטה מקובלת לחקר חברות ותאגידיים, בדקנו עשרות תקנונים מעשרות קיבוצים שונים, השוונו ובדקנו את הסעיפים השונים ואת משמעויותיהם החברתיות. הממצאים העלו כי השימוש בתקנונים אינו מיטבי, אך התקנונים נותנים ביטוי אותנטי לרצון להתחדש לצד הרצון לשמירת האוטונומיה והזהות הייחודית. מחקר זה הוא ניסיון ראשון מסוגו להעמיק בתופעות חברתיות באמצעות הבנת המנגנונים הסוציולוגיים הנגזרים מן התקנונים. נחשפת בו תרומתו הרבה של התקנון לחוסנו של הקיבוץ. מעבר לפן האקדמי, יש גם זווית מעשית למחקר זה, שכן ייתכן שניתן לסייע לקיבוצים לפתח את חוסנם באמצעות כתיבת תקנון שייתן מענה אפקטיבי לצרכיו ויתרום להמשך קיומו כאוטונומיה חברתית בעלת חוסן בר-קיימא.

דני זמיר: הנשאים מאחור בקיבוץ

מאז המשבר הכלכלי של 2008, נכנסו המדינות המפותחות ל"תקופת אי-בטחון" או "עידן חרדה". זהו מעבר מיציבות יחסית לאי-בטחון כלכלי, שבו מופיעות גם תנועות פופוליסטיות חדשות.

אי הבטחון הזה, מתבטא בתופעות ה"פגיעות" (Precariousness) או "המעמד הפגיע" (ה"פריקריאט" על משקל פרולטריאט). את המונח הזה טבע הכלכלן הבריטי גאי סטנדינג.

חוקרים אחרים מכנים את הקבוצה הזאת, "הנשאים מאחור" ("Those who left behind").

תופעת ה"פגיעות" בולטת בתקופתנו ומתרחשת בארצות המפותחות ובמעמד הביניים. "הפגיעים" בקבוצות הרוב האתניות, נחשבים כמקור תמיכה חשוב עבור התנועות הפופוליסטיות.

"הפגיעים" הם אלה הנפגעים יותר מהמשבר.

הם חשים אי-בטחון וחרדה כלכלית (Economic Anxiety or Insecurity), איום על הזהות החברתית והתרבותית, אי-אמון וניכור פוליטי כלפי החברה והממסד.

גם בישראל קיימות פגיעות וחרדה כלכלית. בסקר מ-2016 נמצא כי באוכלוסייה היהודית, 60-65% חוששים שלא יוכלו לדאוג לעתיד ילדיהם, לחסוך לעתיד ולהזדקן בכבוד. 15-20% חוששים, שבעתיד הקרוב יאבדו את מקום עבודתם, ושמצבם הכלכלי יהיה פחות טוב.

בהשוואה למדינות המפותחות, ישראל מתאפיינת במצב כלכלי טוב אבל ברמה נמוכה של בטחון סוציאלי. תמונת מצב זו, מתבטאת גם בדברי הנגידה היוצאת של בנק ישראל, כי "השירותים החברתיים בארץ הם מערכת מורעבת. חסרים משאבים להשקעות בחינוך, בבריאות, בתשתיות, בפיתוח אזורי פריפריה וברוחה עצמה".

האם התהליכים האלה מתרחשים גם בקיבוץ?

הקיבוץ משקף במידה רבה, תהליכים במעמד הביניים הישראלי, ומגמות השינוי בקיבוץ בשנות ה-80, דומות למגמות ששררו באותה תקופה בחברה המערבית בכלל ובישראל בפרט.

בעקבות התוכנית הכלכלית של 1985, נקלע הקיבוץ למשבר רב-תחומי, שנבע משילוב של כמה גורמים: [1] משבר כלכלי קשה [2] צמיחת שכבה חזקה ומשפיעה של מנהלים, פרופסיונלים וטכנוקרטים ו-[3] "רוח התקופה" של ההפרטה. בקיבוץ מתרחש מעבר משברי (הקרוי בעגה הקיבוצית "השינויים") מחברת רווחה לחברת שוק, שבה מונהגים פערי שכר, שוק עבודה פתוח והפרטה נרחבת למדי של מערכת הרווחה הקיבוצית.

השינויים האלה פוגעים בערבות ההדדית המקיפה, במערכת הרווחה, ובתעסוקה הבטוחה, שנתנו לחברי הקיבוץ בטחון כלכלי רב. בעקבות המשבר נפגעת גם תחושת הזהות המיוחדת של חברי הקיבוץ. ההסדרים הכלכליים והפוליטיים של הקיבוץ המתחדש, משפרים את מצבם של חלק מהחברים ופוגעים במצבם של אחרים.

לכן סביר שנמצא בקיבוץ חברים "פגיעים", עפ"י מאפיינים דומים לאלה שהזכרנו לעיל, ונמצא תופעות של אי בטחון כלכלי, חברתי ותרבותי וגם חרדה כלכלית.

תמיכה להשערה זו אפשר למצוא בסקר הקיבוצים מ-2018, שבו כ-20% - 25% מהמשיבים הביעו דאגה כלכלית רבה ועוד כ-20% - 25% הביעו דאגה כלכלית בינונית.

לכן יש טעם לחקור את השאלה, האם נמצא "פגיעות" בקיבוץ? ואם כן, מהם המאפיינים הכלכליים-חברתיים של "הפגיעים"? עד כמה יש לפגיעים אמון ובהנהלת הקיבוץ ובחבריו? ועד כמה הם מדווחים על השתתפות והשפעה בחיי קיבוצם, או על אי-אמון וניכור פוליטי?

מחקר כזה יכול לתרום גם להבנת הקיבוץ כיום וגם להבנה טובה יותר של תופעת הפגיעות בכלל.

מירב ניב: (תושבים או שוים: סטטוסים ומעמדות בקיבוץ

(תושבים או שוים: סטטוסים ומעמדות בקיבוץ

מאז ומתמיד התגוררו בקיבוץ "לא חברים" מסוגים שונים ושילובן של אוכלוסיות חדשות בקיבוץ לא היה רק דבר שבשגרה, אלא חלק מתהליכי קליטת חברים חדשים, עליה נשען הקיבוץ לצורך קיומו. הלכה למעשה, פרט לשונות בין מעמדם, זכויותיהם וחובותיהם של תושבים אלו לבין מעמד החברים, התקיימה גם שונות בין זכויותיהם וחובותיהם של התושבים לבין עצמם.

עם השינויים והמשברים שפקדו את התנועה הקיבוצית החל משנות ה-80 של המאה שעברה, נוצר צורך לקלוט ולהגדיל את אוכלוסיית הקיבוץ ב"תנאים מאפשרים". כך, למשל, התאפשרו הקמתן של שכונות הרחבה קהילתית וקבלה לחברות בעצמאות כלכלית ונוצרו מעמדות של "חברים בחופשה" ו"חברים חדשים". במקרים רבים, אפשר מגוון הסטטוסים להציל את היישוב הקיבוצי מכליה דמוגרפית, בתקופות של חוסר ודאות ומצוקה רעיונית, חברתית, ארגונית וכלכלית.

"סטטוס" בקיבוץ מהווה מעמד משפטי, המבחין בין מי שהנו חבר בקיבוץ לבין מי שאינו חבר בו, בין הסדרים הנוגעים לסוגים שונים של חברים או של אלו שאינם חברים ובין מי שהנם תושבי קבע לעומת מי שהנם תושבים זמניים בתחום היישוב הקיבוצי.

מחקרים קודמים שעסקו בריבוד בקיבוצים, מצאו כי התגמולים העיקריים, מהם ניתן היה ללמוד על אי שוויון בין חברים בקיבוץ, היו תגמולים חברתיים: יוקרה וכוח (השפעה, סמכות ואי תלות). הזכות להשתמש בנכסי הקיבוץ, יחד עם הזכות להעבירם או ליהנות מפירותיהם היו ועודן מהוות את מרכיב השליטה בנכסים המשותפים. למידת השליטה ויכולת השפעתו של הפרט על קביעתם של ההסדרים המוסדיים, לרבות אלו הנוגעים לנכסים המשותפים, משמעות רבה על רמת החיים ואיכות החיים של הפרט.

כניסתם של מתיישבים וחברים בסטטוס שונה הביאה לא רק לשינוי סוציו-דמוגרפי בקהילות הקיבוציות אליהם הצטרפו ולחלוקה מחודשת של יחסי הכוחות בין קבוצות של בעלי אינטרסים שונים בתוך הקיבוץ, היישוב והקהילה אלא ליצירת ריבוד חברתי בקהילה הקיבוצית, מאחר וסטטוס שונה משמעו גם מידת או יכולת השפעה שונה על תהליכי קבלת ההחלטות בקיבוץ.

בעקבות השלמת הסדרי החובות של קיבוצים והטמעת אורחות החיים של הקיבוץ המתחדש ניתן לראות, במקרים רבים, תחילתו של "שיח זהות קיבוצי" חדש, הבוחן את מהותו המורכבת והמשולבת של הקיבוץ כקהילה, המקיימת ערבות הדדית, חינוך ותרבות ייחודיים, כיישוב עצמאי, כחברה דמוקרטית וכאגודה שיתופית חקלאית, המהווה תאגיד עסקי בבעלות חבריו. שיח זהות זה, יחד עם השפעת השינויים ביחסי הכוחות הפנים-קיבוציים, הובילו, בתחילה, לדיון בשאלת "האחדת הסטטוסים" בקיבוצים רבים ובהמשך גם לקידום של מהלכים אופרטיביים להאחדה מעין זו בעידודה ותמיכתה של התנועה הקיבוצית.

נוכח מהותו הוולונטרית של הקיבוץ, המחייבת הסכמה ורצון הן מצד הקולטים הפוטנציאליים והן מצד הנקלטים הפוטנציאליים, סביר כי לא תתקיים היעלמות מוחלטת של הסטטוסים השונים, תהליך האחדת הסטטוסים, המתבצע בפועל וככל שימשיך ויתבצע יביא לשימורה של הדמוקרטיה הקיבוצית הישירה ויכולת ההשפעה של חבריה, כמו גם לשימור וחיזוק הקהילה הקיבוצית כקבוצת השתייכות, כמו גם לצמצום השפעותיו של הריבוד החברתי, אך לאותם ממדים כלכליים, אשר ספק אם כיום, בעידן הקיבוץ המתחדש, ניתן יהיה לחזור ולהעלימם מהשיח המחקרי הקיבוצי.

מושב רביעי: הקיבוץ כתבנית נוף תרבותו

יו"ר: פז אל ניר

נחום ברוכי: חידוש החגים החקלאיים בקיבוץ הדתי

תנועת הקיבוץ הדתי נוצרה בשנות השלושים של המאה הקודמת. אז התגבשו ונוסחו הרעיונות, האידיאולוגיה והמטרות. מטרת העל הייתה ליצור ציבור מתוקן המהווה מופת להתחדשות החיים הדתיים בארץ ישראל. להגשמת הרעיון הציבו כיעד את ההתיישבות החלוצית במסגרת גושי יישובים של צבורים שומרי תורה ומצוות. התנועה בחרה בצורת החיים הקיבוצית שנחשבה באותן שנים כשיא ההגשמה הציונית, באמונה שכך יקל עליה לגייס מתוכה משאבים למשימות לאומיות.

אימוץ אורח החיים הקיבוצי כלל גם ניסיונות לחדש חגים קדומים שזכרם אבד בשנות הגלות הארוכות, בהן היה העם מנותק מאדמתו. המסורות הקדומות שנשמרו בספרות חז"ל היוו בסיס ליישום מחודש של טקסים שעם שובנו לארץ, שומה עלינו לשוב ולקיימם. כמו "קציר העומר", "הבאת הביכורים", "חילול הכרם" וכיוצא האלה. אלא שהדרך החילונית בה חגגו הקיבוצים את אותם חגים, לא התקבלה על דעת החלוצים הדתיים ולכן חיפשו דרכים ליישם את אותן מצוות באופן שונה.

ההרצאה תתאר את הלבטים והפתרונות המקוריים שנוסו, אך לא זכו להמשכיות.

טלי תמיר: קבוצת "המשותף קיבוץ": בין ביקורת למחאה, בין נבואה לאכזבה

ההרצאה תגדיר את קבוצת "המשותף קיבוץ", את מטרותיה ומסגרת פעילותה, תשחזר עבודות מרכזיות ותדבר על המתח שבין הניסיון להציג מבט ביקורתי-פנימי כלפי החברה הקיבוצית לבין המחאה נגד מלחמת לבנון, שפוררה את הקבוצה ועמעמה את מסריה האמנותיים. אתייחס להיבטים השונים של ביקורת החברה הקיבוצית, ועל אובדן המבט הביקורתי לטובת המבט הפרטי.

אביגיל פז ישעיהו: תרבות בקיבוץ: בין קהילת תרבות לתרבות בקהילה

תרבות הקיבוץ נבחנת בהרצאה זו משתי זוויות ראיה: האחת, בהקשר ההיסטורי, הבוחן את השפעתם של התהליכים החברתיים הכלליים על עיצובו של הקיבוץ בחברה בישראל והשנייה בהקשר הפנים קיבוצי, הבוחן את עיצובה של החברה הקיבוצית ואורחות חייה כבסיס ליצירת תרבותה הייחודית.

בהרצאה נבחנת מידת ההלימה בין התמודדותו של הקיבוץ עם סביבתו החיצונית לבין התמודדותו עם השינויים שחלו במסגרות חברתיות והתרבותיות שיצר בתוכו. הטענה המרכזית הנבחנת היא כי ייחודה של התרבות הקיבוצית, בשנות עיצובה, גם ביחס למסגרות התרבות שהקימה תנועת העבודה, נבע מהיותה יצירה חברתית כוללת, שהייתה קשורה בדרך החיים השיתופית של הקהילה הקיבוצית. אורחות החיים המשותפים הם שייחדו את הקיבוץ כקהילה שיתופית והם שאפשרו את השילוב בין יצירה חברתית בה שותפה הקהילה הקיבוצית כולה לבין עשייתם של יוצרים ואמנים בתוכה, בדרך ליצירתה של הקהילה הקיבוצית כולה כקהילת תרבות. שילוב זה גם אפשר לתנועות הקיבוציות לקדם ולתמוך במשותף באנשי הרוח, באומנים ויוצרים שהשתייכו אליהן.

אופייה של הקהילה הקיבוצית השתנה בחלוף השנים. לתהליך זה תרמו שינויים חיצוניים עמם היה עליה להתמודד במקביל לתהליכי שינוי פנימיים ולערעור היסודות המוסכמים המשותפים לקיבוץ כמערכת חברתית, כלכלית ותרבותית. ברקע שינויים אלו נבחנת השאלה - האם הקיבוץ מהווה עדיין קהילת תרבות, השרויה בתהליך עיצוב מחודש של תכניה המשותפים או אולי יש לבחון אותו עתה כמסגרת התיישבותית וקהילתית, המשמרת במידה חלקית את המאפיינים התרבותיים שעוצבו במסגרתה בעבר אך בפועל מקיימת בתוכה מסגרות מגוונות של תרבות בקהילה שאינן שונות במהותן מאלו המתקיימות בסביבתה.

"העבר מאחוריה, היא צופה אל הבאות" - 70 שנה לגבעת חביבה

- ברכות:
  - חיים אורון (ג'ומס)** - יו"ר ההנהלה הציבורית של השומר הצעיר
  - ניר מאיר** - מזכ"ל התנועה הקיבוצית
  - רינה ברקת** – ברכת עובדי הגבעה
- **יובל דניאלי** - "גבעת חביבה -70 שנה ועוד" מצגת תולדות הגבעה
- גבעת חביבה והמאמץ לעיצוב הזהות הקיבוצית אז והיום: פאנל בהנחיית **יניב שגיא**, בהשתתפות: **אבישי גרוסמן, בתיה דנציגר, אברמלה פרנק, אורי וובר, ענת לידרור**
- קטעי שירה: **שלישית שריד**

יובל דניאלי: גבעת חביבה - שבעים שנה ועוד ...

חמש תקופות מאפיינו את דרכה של גבעת חביבה לאורך שנותיה.

תקופה ראשונה, חזון ממלכתי - שנים: 1948-1946

באוקטובר 1946 מוקם וועד ציבורי בראשות פרופ' חיים וויצמן להנצחתה של הצנחנית חביבה רייק (מענית). מזכיר הוועד - חיים כפרי חבר מענית. החזון של הוועד: הקמת "גבעת חביבה" במטרה להכשיר שליחים לגולה שלאחר המלחמה, כדי לאסוף ולארגן ילדים ונוער, להעלותם ארצה ולאחר מכן באמצעות סמינרים וימי עיון הכשרתם לחיים חדשים בא"י. רעיון ממלכתי שיועד לכלל התנועות והזרמים. המקום המיועד – בתי לובזובסקי מזרחית לעין-שמר. אלכסנדר פרג (בית זרע) נקבע לנהל ולהפעיל את הסמינריון.

תקופה שנייה, חזון תנועתי - שנים: 1949 - 1980

גבעת חביבה נפתחה רשמית ב-3 ליולי 1949. אירועים פוליטיים הסיטו את המגמה מהממלכתיות אל הסקטוריאליות התנועתית. גבעת חביבה נהפכה לפלטפורמה לביצורה של "הקולקטיביות הרעיונית". לאורך ארבעים שנה מהווה הגבעה מרכז סמינריוני המיועד לממש את חזונה לכלל גווי האוכלוסייה בקבה"א ולאנשי המפלגה בעיר (מפ"ם) על פי החזון: "ציונות-סוציאליזם - אחוות עמים".

תקופה שלישית –התמודדות עם שינויים ומשברים - שנים: 1980 - 1999

שינויים דרמטיים המתחוללים בקיבוצים ובמדינה מחייבים תשובות עכשוויות למתרחש בשטח. מוקמות מסגרות הדרכה ופעילויות במסגרת מרכז ההדרכה. "מוקמת החבורה הרעיונית". יש רצון להיות מובילים ולא רק מגיבים. האדם עומד במרכז, ולא רק הרעיון (מימוש אישי).

תקופה רביעית – הישרדות בכל מחיר - שנים: 1999 – 2012

המציאות הכלכלית-חברתית בקיבוצי התנועה הביאו להרהורים על עצם קיומה. הקיבוצים פסקו להיות נוכחים בה, הופעלו אמצעים כדי לשרוד. לעתים מטרת ההישרדות קידשה את האמצעים.

תקופה חמישית, חזון של חברה משותפת - שנים: 2012 - 2019

הגבעה משמשת כמרכז לחזון חברתי קהילתי רחב של שותפויות בין מגזרים שונים שערכיו; פירוק ניכור, זריות ודעות קדומות, הכלת השונה והאחר על בסיס משותף, ושוויוני. כדי להעצים ולקיים רעיון זה מוקמות "בגבעת חביבה" מסגרות חינוכיות חדשות המהוות תשתית למימוש.

סיכום: ממרכז רעיוני – אידיאולוגי של הקבה"א המיועד לחבריו, עוברת הגבעה שינוי משמעותי שענינו קהילתי – אזורי וארצי, המיועד לכלל הקהילות והמגזרים.

מושב חמישי: גבעת חביבה, אפעל, בית ברל – הסמינרים הרעיוניים כסדן לעיצוב זהות ערכית

יו"ר: יעקב עובד

דורון טימור: השכלה גבוהה אידיאולוגית או ניסיון לספק שאיפות אינטלקטואליות – הקורסים בסמינר הרעיוני אפעל, 1950-1995

ראשי התנועות הקיבוציות ראו במערכת ההשכלה הגבוהה ביטוי מרכזי לאידיאולוגיה מתחרה להגשמה השיתופית הסוציאליסטית. הם תבעו מבוגרי בתי-הספר הקיבוציים להתגייס למשימות הקיבוציות והלאומיות ברוח תנועת העבודה ולכן מנעו מהם להשתלב בלימודים גבוהים באקדמיה שהתרחבה מאוד בעשורים הראשונים למדינה והפכה למסלול העיקרי להיווצרותו של מעמד בינוני ישראלי. בתוך כך, התקיים בקיבוצים רבים המתח שבין התפיסה הלא-משכילה שהוצגה על-ידי מאיר יערי מראשי הקיבוץ הארצי, בהרצאתו "בראש וראשונה ידיים" בוועידת המנהלים השומרים ב-1918, לבין השאיפה להשכלה שבאה לידי ביטוי בתרבות הלימוד העשירה שאפיינה את תנועת הנוער. לכך נוסף הרקע המשכיל של רבים מהחברים המבוגרים. גישה זו ענתה רק באופן חלקי על שאיפותיהם האינטלקטואליות של הצעירים וכתוצאה מכך, רבים מהם עזבו את קיבוציהם על מנת ללמוד באוניברסיטה. התנועות הקיבוציות ובעיקר "הקיבוץ המאוחד", ביקשו לענות על השאיפות האינטלקטואליות של החברים ולמנוע נטישה המונית, באמצעות ייסודם של מסלולי לימודים גבוהים ששילבו השכלה ברמה גבוהה אך בגישה שאיננה אקדמית, שהבכיר מביניהם היה הקורס הדו-שנתי שנוסד על-ידי לובה לויטה מעין חרוד. עם השנים ובעקבות גלי עזיבה, שינו התנועות הקיבוציות את מדיניות ההשכלה הגבוהה שלהם – ראשית בהפניית חברים ללימודים מקצועיים שענו על צרכי המשק הקיבוצי, והחל מראשית שנות ה-70 התירו לחברי הקיבוצים ללמוד באוניברסיטה. כתוצאה מכך, נוצר פער גדול בין החברים שלא למדו באקדמיה לאלה שקיבלו את האישור לכך, ועל מנת להתמודד איתו ייסדו בסמינר אפעל מסלול להשכלה תיכונית למבוגרים.

ההרצאה תעסוק בקורסי ההשכלה שהתקיימו במשך עשרות שנים בסמינר אפעל ותתמקד בשלושת קורסי הדגל: הסמינר הרעיוני (הסמינר החצי-שנתי); הקורס הדו-שנתי; והקורס ללימודים תיכוניים (התיכונה). שני הקורסים הראשונים שנחנכו בשנות ה-50, יועדו לחברי קיבוץ מובילים, תחילה מ"הקיבוץ המאוחד" והחל משנות ה-70 גם מ"איחוד הקבוצות והקיבוצים". הם כללו השכלה כללית בתחומים שונים תוך התמקדות בסוגיות אידיאולוגיות הקשורות לקיבוץ ולתנועת העבודה ואת השיעורים העבירו כמה מן האידיאולוגים הגדולים של התנועה ובראשם יצחק טבנקין. לעומת זאת, התיכונה שנחנכה ב-1974 נועדה לספק השכלה תיכונית בסיסית לחברי קיבוצים שלא השלימו את לימודיהם התיכוניים.

ההרצאה תתמקד בדיונים שהובילו לפתיחתם של מסלולי הלימודים הללו, בקהל היעד של כל אחד מהם ובניסיון לייצר מערכת השכלה גבוהה אלטרנטיבית בתוך הזירה הקיבוצית ובפיקוחה. אתייחס להשפעת הפעילות בסמינר אפעל על המתח החריף שהתקיים בקיבוצים רבים בנושא ההשכלה והפיקוח החברתי של התנועות על החברים.

יובל דרור: בית ברל - "קריית חינוך" בשיתוף "השדה" - לפעילי מפלגה, מדריכים, מורים ותלמידי תיכון

את תולדותיה של מכללת בית ברל חקרו וכתבו זאב גולדברג (1959), אדם דורון ושלמה בן-עמי (1981) ובעיקר קציעה אביאלי טביביאן, בעבודת דוקטור שהונחתה על ידי יוסף גורני ועל ידי – 'ברל ובית ברל, מפלגה וחינוך – הרעיון והגשמתו, 1944-1972' (2005). בהצגה קצרה זו אאריך את הזמן הנחקר עד ימינו ואוסיף את תובנותיי המחקריות הנסמכות על מחקרים אלה, שחלקן כבר פורסמו. אנקוט בגישה המקובלת בהיסטוריה של החינוך כחלק מתחום מדיניות החינוך: הבאת הממצאים ההיסטוריים-חינוכיים וניתוחם, בתוספת השלכות יישומיות ומחקריות שניתן ללמוד מן העבר לצורך תכנון מדיניות בהווה ולעתיד.

מחקרה המקיף של אביאלי טביביאן מפרט את המסגרות העיקריות שפעלו בבית ברל בתקופת היותו 'בית מדרש' רעיוני-פוליטי של מפא"י ובמידה פחותה של איחוד הקבוצות והקיבוצים: סמינר המדריכים והסמינר לעולים צעירים; המדרשה לחינוך משותף ששימשה כסמינר למורי 'האיחוד'; המכון להשכלה ולמחקר; הסמינרים הרעיוניים לסוגיהם, ששיאם ב'חוג הרעיוני המרכזי'; כתבי העת 'פתח' ו'אבניים' ופרסומים רעיוניים, פוליטיים ומחקריים נוספים. כן פעל בקמפוס בית ברל התיכון האזורי המושבי ע"ש עמי אסף ובית הספר האזורי הקיבוצי 'עין השרון'. רוב המסגרות הללו

התמוססו ו/או שינו פניהן במגמות של אקדמיזציה והפיכת הסמינרים/מדרשות ל'מכללות חינוך' החל מראשית שנות ה-70, ובהשפעת אירועים ביטחוניים ופוליטיים בישראל. כיום בית-ברל הינה מכללה אקדמית שבמסגרתה גם מכוני הכשרה למורים ערבים ולמורי אמנות, וכן 'בית המדרש למורי עם' המכשיר מורים מקרב 'תנועות הבוגרים' של תנועות הנוער החלוציות/ה'כחולות'.

בהרצאה יצינו בקצרה המסגרות החינוכיות מן העבר ומן ההווה, ויודגשו הלקחים הנלמדים מתולדות בית ברל לאור תיאוריות חינוכיות: כוחה של 'קריית חינוך' מקיפה רב-גילית, בפרט תוך שיתוף עם ה'שדה'; האקדמיזציה של הכשרת המורים בישראל – והאקדמיזציה הייחודית של בית ברל על רקע הניסיונות להקמת 'אוניברסיטה קיבוצית' והפיכת אורנים לביה"ס לחינוך של התנועה הקיבוצית ואוניברסיטת חיפה; 'פונדקאות והתמקצעות אקדמית' – מסמינר מדריכים מפלגתי לסמינר ממלכתי, לתוכנית לחינוך בלתי-פורמלי וליבית המדרש למורי עם; חשיבות חינוך מבוגרים/שלישוני מתמשך לאורך החיים; הקניית כלים לחינוך רעיוני ופוליטי.

אלון גן: גבעת חביבה והניסיון לכונן חינוך רעיוני ערכי בעידן של "לוחות שבורים"

התנועה הקיבוצית בכלל והחינוך הקיבוצי בפרט, עברו תהליך הדרגתי של דעיכת המרכיב האידיאולוגי כדבק המלכד והמארגן של חיי הקהילה. עידן קץ האידיאולוגיות העולמי, הפילוגים בתנועה הקיבוצית, המעבר מאתוס קולקטיבי לאתוס המימוש העצמי, היו למעין "תחנות דעיכה" שהובילו ליחס של ציניות עד כדי בוז ואיבה לכל מה שריח ריחו אידיאולוגי.

הרצאה זו עוסקת בניסיון להחזיר את השיח הרעיוני-ערכי ככלי מעצב זהות לחניכי הקיבוץ הארצי. בניסיון סיופי שביקש לקרוא תיגר על ניצחון "ממלכת החומר" על "ממלכת הרוח" בקיבוצים וללכת נגד הזרם הצרכני-חומרני של שנות השמונים בתנועה הקיבוצית.

ההרצאה תתמקד בגבעת חביבה של שנות השמונים והתשעים של המאה הקודמת ובקיומם של שני מפעלים חינוכיים בעלי ייחוד והשפעה: סמינר 'מעוניינים', וסדנאות אדם וחברה לבוגרי צבא.

בשני המקרים הללו, היה ניסיון להחזיר לקידמת הבמה את הצורך בדיון ערכי וניסיון ליצור שיח חינוכי ל"מחפשי דרך" המאפשר לעסוק בגיבוש השקפת עולם רעיונית.

את שני מקרי הבוחן הנחקרים ניתן לראות כמעין מראה המשקפת התפתחות דיאלקטית בשיח הרעיוני בתנועת השומר הצעיר בפרט ובתנועה הקיבוצית בכלל:

שלב התיזה: היה השלב בו החינוך האידיאולוגי עמד במוקד הפעילות החינוכית של התנועה. חניכי התנועה עסקו בלימוד המרקסיזם וקריאה קפדנית של "כתבי הקודש" מבית המדרש הסובייטי. **שלב האנטי-תיזה**: היה מרד הדרגתי כנגד כל מה שריח ריחו אידיאולוגי ומעבר מאידיאולוגיה לפסיכולוגיה (דינמיקה קבוצתית) ואילו סמינר 'מעוניינים' וסדנאות אדם וחברה יצרו **סינתזה** המבקשת להקנות לגיטימציה מחודשת לעיסוק בחינוך רעיוני, אך הפעם לא בצורת דוגמטית, אלא בדרך שתאפשר את קיומו של דיאלוג רעיוני-ערכי לכל אותם צעירים שביקשו לצקת טעם, תוכן ומשמעות לחייהם בקיבוץ.

ייחודם של שני מפעלים חינוכיים אלה היה בלימוד מעמיק של תכנים העוסקים בפיתוח זהות ערכית ובפיתוח השקפת עולם המבקשת לראות בקיבוץ לא רק "בית" אלא גם "דרך", משמע אורח חיים ייחודי המבקש להשפיע על עיצוב פני החברה הישראלית.

מושב שישי: תנועת העבודה - עבר מפואר, הווה עגום ועתיד לוט בערפל

יו"ר: איציק גרינברג

מחשבות (שלושה ימים לאחר בחירות 2019) על עברה ובעיקר על עתידה של תנועת העבודה ככוח רעיוני-פוליטי המשפיע על עיצוב סדר היום הציבורי.

מושב זה, המסיים את הכנס שלנו משלב מחקר עם אקטואליה. מחקר: סיגל עוזרי רויטרברג – תעסוק בצמיחתו של שיח סוציאלי – דמוקרטי במפלגת העבודה החל מראשית המאה העשרים ה-21.

חברת הכנסת ויו"ר מפלגת העבודה לשעבר – שלי יחימוביץ, תציג את התובנות שלה, לגבי עברה ועתידה של תנועת העבודה הישראלית, הן בהקשר לתוצאות הבחירות האחרונות והן בכלל.

סיגל עוזרי-רויטרברג: מפלגת העבודה בעשורים האחרונים - משבר מתמשך ושינויים דוריים

הרצאתי מבוססת על מחקר אתנוגרפי שערכתי במפלגת העבודה הישראלית בין 2006-2009. במחקר זה, ביקשתי להכיר מקרוב את השינויים שחלו בשיח האידיאולוגי שקיימו פעילי המפלגה, בעיקר לאחר הצטרפות 'עם אחד' ובחירתו הראשונה של עמיר פרץ ליו"ר, בנובמבר 2005. המחקר מתאר ומנתח שתי התפתחויות פוליטיות חשובות, שעיצבו את מהלכי המפלגה והשיח הפנים מפלגתי בתוכה בתקופת המחקר ולאחריה.

האחת, היא עלייתו של שיח אידיאולוגי סוציאלי-דמוקרטי מסוג חדש, שנישא והתכתב עם המצוקות, הטעמים והלך הרוח התרבותי של פעילים צעירים ויחסית חדשים במפלגה, שהשתייכו לדור המכונה בספרות 'דור ה'Y'; השנייה, היא הערעור בדומיננטיות השיח האידיאולוגי שהובילו יחידות דוריות ותיקות יותר מבני 'דור המדינה', שיח שכיניתי 'הפרגמטיזם הממלכתי'.

השיח הסוציאלי דמוקרטי התאפיין בחתירה לצדק חלוקתי, לדמוקרטיזציה פנים מפלגתית ובניהול מאבקים לתיקון חברתי. הוא היה רב קולי, פלורליסטי, פתוח וא-היררכי בטעמיו ובאופיו, להבדיל מן הדוגמטיות והדטרמיניזם של הסוציאליזם הישן. כוח הגיוס של שיח אידיאולוגי זה היה רב, הוא צבר יותר ויותר כוח במוסדות המפלגה ואף מחוצה לה, כוח שבין היתר, בא לידי ביטוי בגלי המחאה החברתית של קיץ 2011. הוא הפיח במפלגה רוח חיים והביא אליה מצטרפים חדשים. עם זאת, נאמנותם של הפעילים שהובילו אותו למפלגה הייתה מוגבלת, הם היו מחויבים לעקרונותיו האידיאולוגיים, פחות מכך למוסד המפלגתי עצמו ומפלגת העבודה נתפסה על ידם "כפלטפורמה הפוליטית" המתאימה ביותר להגשמתם.

עוד בתקופת המחקר, ניכר היה כי הייתה זו פלטפורמה פוליטית רעועה, מפלגה במשבר. אחד הביטויים הבולטים למשבר היה שבמשך פחות משלוש שנים (בין 2008 ל-2011), 11 מתוך 19 חברי סיעת העבודה בתקופת המחקר, פרשו ממנה, לאור אכזבתם ממנהיגות המפלגה ו/או מן הדינאמיקה הפנים-סיעתית. בניגוד לנטייתם של פרשנים פוליטיים להסביר את המשבר המפלגתי במונחים פרסונאליים, המחקר האנתרופולוגי חושף את הגורמים האידיאולוגיים שהובילו למשבר ולחולשתה של מנהיגות המפלגה הוותיקה.

השיח האידיאולוגי בו אחזה המנהיגות הוותיקה, כונה על ידי, כאמור, הפרגמטיזם הממלכתי. אמנם היו לו שורשים היסטוריים בתרבות הפוליטית של הסוציאלי-דמוקרטיה ככלל ושל תנועת העבודה בפרט. אולם, אף הוא תורגם ועוצב בהתאם לרוח בני 'דור המדינה' שהובילו והיגיון השוק הניאו-ליברלי שחלחל לתוכו. המדיניות שקידם הייתה לרוב שמרנית והוא הוביל את המפלגה, כמעט בכל הרכב, לשבת בקואליציה. הוא אופיין בעשייה מדינית ענפה, ברטוריקה ביצועית בירוקרטית-פרופסיונאלית ומשפטית ובדיונים מפלגתיים שהוגדרו בשדה המחקר לא אחת, כ"פרוצדוראליים". עם זאת, ההצדקות האידיאולוגיות למהלכים שקידם היו רפובליקניים-ממלכתיים. הצדקות אלו הציגו את הדימוי העצמי של המפלגה כמפלגה של המדינה, מפלגה 'על-מפלגתית', שמחויבת לא רק לבחוריה, אלא גם ובעיקר לטובת המדינה, טובת העם ורצון העם (שבהשפעת ההיגיון הניאו-ליברלי תורגם לתוצאות הסקרים האחרונים). כוח השכנוע של שיח אידיאולוגי זה, שהיה רב בתקופת הדומיננטיות המפלגתית של מפא"י, הסתבר כמשכנע פחות בגרסתה המצומקת יותר של המפלגה ואף כדיספונקציונלי לקיומה הפוליטי (כפי שהעידה פרישת סיעת עצמאות ב-2011).

בין שני סוגי שיחים אידיאולוגיים אלו, התקיים בתקופת המחקר מאבק פנים מפלגתי, שהונע כאמור ע"י יחידות דוריות שונות. אולם, לא היה זה מאבק בינארי ונטול סתירות פנימיות. אלא, מאבק מורכב שכלל בתוכו גם יחסים של שיתוף פעולה, השלמה הדדית וסימביוזה. במציאות הפוליטית הנוכחית, ניתן לזהות את פרקי ההמשך של אותן התפתחויות פוליטיות ואף את השפעותיהן ההדדיות. ברוח זו, ניתן לפרש את הקמת 'המחנה הדמוקרטי' כניסיון לכוון קונצנזוס 'ממלכתי' מסוג חדש, המכיל גם את תומכי הדמוקרטיה מהמגזר הערבי; ואת החיבור העבודה-גשר, כניסיון לכוון אג'נדה מדינית סוציאל-דמוקרטית שמגשרת בין מחנות פוליטיים ואף זהותיים שונים.

שלי יחימוביץ': "לקראת הימים הבאים"

"לקראת הימים הבאים" – נאומו המפורסם של ברל כצנלסון ב-1918, היה לנאום מכוון זהות שתרים לעיצוב דרכה של תנועת העבודה הארץ ישראלית עם תום מלחמת העולם הראשונה.

על עברה של תנועת העבודה (על מפלגותיה השונות והרבות) בתקופת היישוב ותרומתה להקמת מדינה מיותר להכביר מילים. תנועת העבודה על ענפי פעילותה הרבים (הסתדרות העובדים, חברת עובדים, קופת חולים, הוצאות ספרים, מוסדות התרבות, הספורט, התקשורת ועוד ועוד) היתה מעצבת סדר היום הלאומי והפוליטי עד המהפך של 1977.

החל משנה זו, נמצאת תנועה זו במשבר מתמשך ובחיפושי דרך רעיוניים-ערכיים ופוליטיים. בבחירות אפריל 2019, הגיע משבר זה לשיאו בכל הנוגע למספר המנדטים שקיבלו המפלגות הקשורות לתנועת העבודה: מפלגת העבודה "זכתה" ל-6 מנדטים ומרץ ל-4 מנדטים.

שלושה ימים לאחר בחירות 2019 (מועד ב') ניפגש עם חברת הכנסת ויו"ר מפלגת העבודה לשעבר - שלי יחימוביץ' ונבקש לנתח את תוצאות הבחירות האחרונות לבחון את עברה ועתידה של תנועת העבודה.

נבקש לעסוק בסוגיות הבאות:

- האם "תנועת העבודה" הוא מושג רק בעל משמעות היסטורית (לאנשי מחקר) או שיש למושג זה גם משמעות אקטואלית ועתידית?
- האם יש "שמאל" בישראל ואם כן, מה המשמעות של "שמאל" בישראל?
- האם יש מתאם בין "שמאל חברתי" (כלכלי) לשמאל מדיני (יוני)?
- "לקראת הימים הבאים": מה צריכים לעשות האנשים המבקשים להחיות את "מורשת תנועת העבודה" כדי להיות גורם משמעותי בעיצוב סדר היום הלאומי בישראל?